

**Структурні особливості та системні якості
громадянського суспільства: соціологічна інтерпретація**

На основі дослідження громадянського суспільства як соціальної системи з певними відносинами та зв'язками, сформульовано специфічні закони, що встановлюють сутнісні зв'язки між структурними елементами, з яких побудована соціетальна конструкція; проаналізовані аспекти співпраці державних органів та інститутів громадянського суспільства.

Ключові слова: *громадянське суспільство, соціальна система, індивід, держава, соціетальна конструкція.*

Постановка проблеми. Становлення громадянського суспільства в Україні, як неодмінна умова розвитку демократичної, правової держави, є одним із стратегічних напрямків її внутрішньої політики відповідно до Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 року. Курс на зміцнення держави, прийнятий в сучасній Україні - це курс на те, щоб адаптувати нашу країну до реалій сьогодення. Таким чином, актуалізується необхідність підвищення рівня соціальної консолідації, подальшого розвитку представницької демократії, втіленої в системі багаточисельних об'єднань, організацій та асоціацій, діючих в різних сферах суспільного життя. Саме в теперішній час громадянське суспільство в Україні набуває реальних ознак поліаспектної системи, котра в бінарній синергетиці з правовою державою має вирішувати проблеми розвитку демократії, народовладдя й самоуправління, дотримання прав і свобод людини та громадянина.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суспільство як соціальна система ґрунтовно досліджена в роботах зарубіжних вчених - Р.Дарендорфа, Т.Парсонса, Дж.Тернера, А.Тоффлера, Е.Шілза та ін., а також вітчизняних авторів – М.В. Захарченка, А.Ф.Колодія, М.П.Лукашевича, О.І.Погорілого, М.В.Туленкова та ін. Теоретичну базу для вивчення різних аспектів функціонування й розвитку громадянського суспільства представляють роботи зарубіжних вчених – А.Абрамовича, Дж.Александера, Е.Арато, С.Верби,

Г.Віарда, У.Кімліки, Д.Кіна, Т.Парсонса, Р.Патнема, М.Уолцера, Ю.Хабермаса та ін. Даний аспект знайшов відображення в науковому доробку вітчизняних дослідників: В.І.Борденюка, Б.Д.Біленчука, І.І.Кального, В.В.Кравченка, Н.А.Пухтинського, А.С.Філатова та ін.

Мета дослідження - розглянути громадянське суспільство як соціальну складноструктуровану систему з певними економічними, політичними, духовними та іншими відносинами і зв'язками; сформулювати специфічні закони, що встановлюють необхідні, загальні, сутнісні зв'язки між структурними елементами, з яких побудована соціетальна конструкція; проаналізувати певні аспекти співпраці державних органів та інститутів громадянського суспільства, дослідити характер і вектор їхньої синергетики, враховуючи те, що обидва соціальні інститути функціонують задля всебічного розвитку людини, захисту його прав, свобод та інтересів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Чим складніше і багатогранніше досліджуване явище суспільного життя, тим вище ступінь плюралізму поглядів та позицій щодо даного явища. Такий методологічний підхід цілком пояснює значну кількість інтерпретацій поняття «громадянське суспільство».

Сучасна вітчизняна наука визначає громадянське суспільство як «суспільство з розвиненими економічними, політичними, духовними та іншими відносинами і зв'язками, яке взаємодіє з державою та функціонує на основі демократії і права. Побудова громадянського суспільства є метою суспільного розвитку, засобом всебічного забезпечення інтересів прав і свобод людини і громадянина» [13, с.198].

Погоджуючись з думкою А.Абрамовича про те, що соціальне громадянське суспільство - це суспільство, яке досягло в своєму розвитку рівня самодостатньої системи [1, с.173], автор пропонує визначення громадянського суспільства, як заснованого на принципах автономності, плюралізму й субсидіарності комплексу індивідуальних та групових інтеракцій, що здійснюються для оформлення та реалізації різноманітних свобод, прав та

інтересів громадян у складі інститутів і самокерованих груп, функціонування котрих забезпечує єдність цінностей та пріоритетів особистості, суспільства й держави.

Узагальнюючи основні підходи до детермінації досліджуваного явища, громадянське суспільство слід розглядати як багатоаспектну і поліфункціональну соціокультурну систему, необхідними умовами існування і розвитку якої слід визнати:

1. Наявність соціальних інститутів, як то незалежні ЗМІ, громадська думка, принцип верховенства права, організації для контролю за діяльністю державної влади та органів місцевого самоврядування, правозахисні організації та інше.

2. Актуалізацію соціальних практик - проявів на основі плюралізму різних форм суспільної діяльності: асоціацій, клубів, профспілок; громадянських рухів, ініціативних груп; громадської активності громадян, масштабна залученість їх в добровільні об'єднання; інформованості про події місцевого, національного та світового рівнів; правової культури та вміння взаємодіяти з правозахисними організаціями; підтримки суспільно-значущих ініціатив.

3. Визнання і розвиток суспільних цінностей і чеснот - плюралізму, толерантності, довіри до співгромадян і соціальним інститутам, здатності до компромісу, самоповаги, ввічливості, громадянської солідарності і взаємодопомоги[12, с.219-220].

Отже, громадянське суспільство - це система самостійних і автономних від держави суспільних інститутів і відносин, які покликані сприяти реалізації інтересів індивідів та їх колективів. Ці інтереси і потреби виражаються і здійснюються через такі інститути громадянського суспільства, як сім'я, заклади освіти, творчі, наукові та професійні об'єднання; організації, асоціації, що діють на основі реального самоврядування (територіальні, виробничі або просто за інтересами).

Специфіка соціологічного підходу постає в трактуванні громадянського суспільства з позицій діяльності та взаємодії різноманітних структурних елементів - соціальних груп, які знаходяться між собою в координаційних

відносинах. Такі горизонтальні невіддані зв'язки нерозривно пов'язані з нормальною життєдіяльністю громадянського суспільства, вони вельми різноманітні і утворюють кілька страт (шарів). Основу складають відносини, пов'язані з життєдіяльністю суспільства: промислове і сільськогосподарське виробництво, освіта, медицина і т.д. Другий, середній шар - це соціокультурні відносини між людьми: етнічні архетипи, національні, релігійні, родинні та інші стійкі зв'язки. Верхній, третій шар, утворений відносинами, зумовленими індивідуальним вибором людини, її політичними і культурними перевагами. На цьому рівні люди об'єднуються в групи за інтересами, клуби, спілки, партії, неурядові організації. Таким чином, специфічна риса громадянського суспільства - існування в його рамках різних соціальних сил, недержавних інститутів, громадських утворень. Головною дійовою особою такого суспільства є людина з усією його системою потреб та інтересів.

Громадянське суспільство є складноструктурованою плюралістичною системою. Як і будь-який соціальний організм, воно має певний набір системних якостей, але для громадянського суспільства особливого значення набувають їх повнота, стійкість і відтворюваність. Наявність різноманітних форм громадських об'єднань - партій, спілок, асоціацій, об'єднань, товариств, співдружностей, клубів дає можливість реалізувати найрізноманітніші потреби й інтереси громадян, з урахуванням їх індивідуальних схильностей, інтересів, амбіцій. Плюралізм як властивість, що характеризує структуру і функції суспільної системи, проявляється у всіх її сферах: в економічній - це різноманіття форм власності (приватна, акціонерна, кооперативна, громадська, державна); в соціальній і політичній - наявність широкої і розгалуженої мережі громадських організацій, в яких індивід може проявити себе і захистити свої інтереси; до духовної - забезпечення свободи світогляду, виключення дискримінації за ідеологічними мотивами, толерантне ставлення до різних релігій, протилежним поглядам.

Л.Берталанфі визначає систему як сукупність взаємозалежних чи взаємодіючих елементів, що утворюють певну стійку структурну єдність, в якій

система реалізує свою цілісність. В складних системах, в даному контексті - соціальних, цілісність проявляється з максимальною ефективністю - в актуалізації важливих системних якостей: самоорганізації і самокерованості [2].

Таким чином, громадянське суспільство - це самоорганізована і самокерована система. Об'єднуючись в різні організації, індивіди встановлюють між собою різноманітні за формами відносини, реалізують свої, часом різноспрямовані інтереси, і цим забезпечують гармонійний, продуктивний, перспективний розвиток суспільства, виключаючи втручання держави, як політичної сили, в сферу функцій громадянського колективу.

Соціальна система включає в себе сукупність об'єктивно сформованих спільностей людей і встановлених між ними комунікативних зв'язків. Це основний, базовий компонент громадянського суспільства, який справляє визначальний вплив на життєдіяльність інших його підсистем. Перш за все, це інститути сім'ї та відносини, зумовлені її існуванням. Потім слідують відносини, що безпосередньо відображають соціальну сутність людини. Це конкретні відносини індивідів як між собою, так і в громадських колективах (об'єднаннях, союзах і т.п.). І, нарешті, відносини, що виникають між великими соціальними спільнотами людей (націями, класами).

Будь-яка система, в тому числі і соціальна, в процесі функціонування та розвитку неодмінно проходить шлях здійснення внутрішніх трансформацій, які імпліцитно реалізуються відповідно до релевантних даних системі законів, принципів, закономірностей. Вбачається доцільним, враховуючи властиві громадянському суспільству соціально-консолідуючі функції, сформулювати певні закони, що коннотують необхідні, загальні, сутнісні зв'язки між структурними елементами, з яких соціетальна конструкція побудована.

Закон стратегічної суспільної мети визначає необхідність формування всезагальної, конгеніальної складовим елементам соціуму мети, що сприятиме подальшому стабільному розвитку системи. Мета відповідає заданим параметрам, якщо вона: зафіксована в суспільній свідомості; інспірує соціальну когеренцію (згуртованість); задає напрям суспільної інтенції (спрямованості).

Закон пріоритету соціальних цілей: конструктивний розвиток та оптимальне функціонування громадянського суспільства можливі за умови переважання соціальних цілей над політичними, економічними та ін., при цьому в основі всіх соціальних відносин та зв'язків знаходиться індивід, мотивом поведінки якого є ідеали свободи, незалежності, самостійності.

Системи, створені людиною - соціальна, політична, економічна, правова, культурна та ін., є системами фрактальними, тобто кожен елемент подібний - конструктивно, організаційно, функціонально - структурі всієї системи. Дана властивість соціальної системи дає можливість сформулювати *закон соціетальної фрактальності*: зростаюча ефективність діяльності кожної функціональної одиниці громадянського суспільства забезпечує підвищення рівня організації соціетальної системи загалом.

Нарешті, *закон безперервної елаборації*: громадянське суспільство як соціальна система постійно потребує для власного функціонування і розвитку корегуючих уточнень, доопрацювань, прогресивних наукових розробок, за відсутності яких громадянське суспільство деволуціонує, стимулюючи соціальну ентропію, та перетворюється на свій антипод - «негромадянське» суспільство.

Розвиток громадянського суспільства, а також його продуктивна співпраця з державною владою є умовою розвитку процесів демократичної консолідації, оскільки наявність недержавних об'єднань в країні та їх активне функціонування вважається найбільш ефективним і демократичним способом захисту інтересів громадян.

Аналіз аспектів соціального партнерства державної влади та громадянського суспільства дає підстави для ствердження наступних положень:

1. Статусне визначення громадянського суспільства як суб'єкта взаємовідносин з державною владою реалізує об'єктивну можливість демократизації державного механізму в сучасній Україні.

2. Інституціональний поділ громадянського суспільства і держави обумовлює взаємну підзвітність і підконтрольність цих двох суб'єктів соціальних відносин.

3. Соціальний взаємний інтерес є спільною доктринальною основою для розвитку процесів партнерських відносин між державою та громадянським суспільством.

4. Продукт гармонійної взаємодії органів державної влади з інститутами громадянського суспільства повинен стати дієвим інструментом консолідації демократії в Україні.

Подібна інтеграція досягається не стільки шляхом активного впливу держави на відносини в соціумі, скільки за допомогою правової регламентації норм публічного права, спрямованої на реалізацію соціальних інтересів, визначення прав і обов'язків в основних сферах суспільної взаємодії: особистість - громадянське суспільство - держава.

Таким чином, громадянське суспільство і держава в їх інституціональному розумінні являють собою дві нерозривні складові сучасного соціуму, які функціонують і розвиваються синхронно. Причому оптимальною схемою розвитку є тандем «сильна держава - сильне громадянське суспільство».

Слід зазначити, що в країнах демократичного транзиту (не в кожній країні рівною мірою) держава контролює та регулює громадянське суспільство і якщо воно не знаходиться в стані стійкої рівноваги, експансія держави в усі сфери суспільного життя неминуча. Адаже по відношенню до громадянського суспільства, як і до будь-якої системи, є прийнятним класичний принцип Ле Шательє: якщо система знаходиться в рівновазі, то за впливу діючих на неї сил, що викликають порушення рівноваги, система переходить в стан, який послаблює ефект зовнішнього впливу.

Безумовно, необхідність розробки системного підходу в процесі прогнозування громадянського суспільства вимагає об'єднання інтелектуальних зусиль як всього наукового співтовариства, так і окремих дослідницьких колективів.

Сучасний системний підхід до проблеми громадянського суспільства повинен включати наступні основні напрямки:

1. Підхід до оцінки того чи іншого аспекту громадянського суспільства в контексті загальної соціально-політичної ситуації в Україні.

2. Комплексна оцінка рівня розвитку інститутів громадянського суспільства в різних регіонах країни.

3. Чітка координація та систематизація зусиль недержавних некомерційних організацій, що складають так званий третій сектор, об'єднаних у певну структуру місцевого, регіонального та національного рівнів.

Висновки. Оцінюючи громадянське суспільство з точки зору його соціальності, слід враховувати, що громадянське суспільство - сучасний тип демократичного суспільства, яке формується і розвивається в руслі стабільної та ефективної економіки та демократичної політичної системи. Тобто, активне громадянське суспільство функціонує в умовах позитивного впливу на нього економічної і політичної сфер, що забезпечує послідовну ефективну соціальну політику в інтересах найширших верств населення.

Передумови для подальшого розвитку інституту місцевого самоврядування і формування громадянського суспільства в Україні є. Однак відсутня досить чіткий механізм функціонування суспільно-політичних організацій, що виражають інтереси різних груп суспільства, їх взаємодії, а також максимально незаангажованого посередника між органами влади та населенням.

Слід визнати очевидним і те, що в сучасному українському суспільстві недостатньо високий рівень врахування і координації інтересів різних груп населення, незначна підтримка різними соціальними категоріями прийнятих на державному рівні рішень, непослідовне проведення в життя політики громадянського єднання - все це повинно бути в сфері постійної уваги органів державного управління. Дуже актуально в сучасній Україні звучать ідеї духовного відродження, національної гордості, державного патріотизму.

Тільки обгрунтоване науково, системне вирішення зазначених проблем на основі глибокого аналізу і уважного вивчення постійно мінливих обставин

життя дозволить перетворити можливість побудови громадянського суспільства в Україні у втілену реальність.

Список використаних джерел

1. Абрамович А. «Гражданское общество» и левая идея /А.Абрамович// Альтернативы. Международный общественно-политический журнал. - М., 1995. - №4. - С.166-174.

2. Берталанфи Л. Общая теория систем - критический обзор. /Л.фон Берталанфи: [пер. с англ. Н.С.Юлиной] [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://macroevolution.narod.ru/bertalanfi.htm>

3. Гражданское общество: истоки и современность /[научн. ред. Кальной И.И., Лопушанский И.Н.]. – СПб: Юридический центр Пресс, 2006. - 492с.

4. Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» № 2411-VI від 1 липня 2010 року [Електронний ресурс]. - Режим доступа: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>

5.Кальной И.И. Гражданское общество: истоки и современность: [Монография] / И.И.Кальной. - Симферополь,2006 . - 490с.

6. Кин Дж. Демократия и гражданское общество /Дж.Кин: [пер.с англ.]. - М.: Прогресс-Традиция, 2001. - 400с.

7. Кін Дж. Громадянське суспільство. Старі образи, нове бачення /Дж.Кін: [пер.з англ. О.Гриценко]. – К.: К.І.С., 2002. - 192с.

8. Кирилюк Ф.М. Українська політологія; рівень розвитку, проблеми /Ф.М.Кирилюк // Політологічний вісник. - 1993. - №4. - С.24-32.

9. Коэн Дж., Арато Э. Гражданское общество и политическая теория /Дж.Коэн, Э.Арато. - М.: Весь Мир, 2003. - 784с.

10. Кроки до громадянського суспільства. Концептуальні підходи до розвитку громадянського суспільства в Україні [науковий альманах /ред. В.П.Рубцова]. – К.: Українська академія універсології, 2004. - 256с.

11. Луман Н. Социальные системы. Очерк общей теории /Н.Луман: [пер. с нем. И.Д.Газиева]. - Санкт-Петербург: Наука, 2007 [Электронный ресурс]. -

Режим доступу: http://yanko.lib.ru/books/sociology/luman-soc+sist_ocherk-2007-1984-a.htm

12. Пухкал О. Перспективи та напрями розвитку громадянського суспільства в Україні /О.Пухкал // Вісник НАДУ. -2007. - №2. - С.217-224.

13. Юридична енциклопедія: В 6 т. /[ред.кол. Ю.С.Шемшученко] - К.: Українська енциклопедія, 1998. - Т.1. - 672 с.

Костючков С.К. Структурные особенности и системные качества гражданского общества: социологическая интерпретация

На основе исследования гражданского общества как социальной системы с определенными отношениями и связями, сформулированы специфические законы, устанавливающие существенные связи между структурными элементами, из которых построена социальная конструкция; проанализированы аспекты сотрудничества государственных органов и институтов гражданского общества.

Ключевые слова: гражданское общество, социальная система, индивид, государство, социальная конструкция.

Kostyuchkov S.K. Structural features and system quality civil society: sociological interpretation

Based on the study of civil society as a social system with certain relationships and connections, formulated specific laws that establish the essential connection between the structural elements of which are based societal structure; reviewed aspects of cooperation between government and civil society.

Key words: civil society, social system, individual, state, societal structure.